

“เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์”
ชาติพันธุ์วรรณนาในพระนิพนธ์
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เอกรินทร์ พึ่งประชา

“เล่าเรื่องที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์”

ชาติพันธุ์วรรณนาในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ

เอกรินทร์ พึ่งประชา*

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนพระทัยการเดินทางมาตั้งแต่ครั้งพระเยาว์ การเดินทางแต่ละครั้งพระองค์ทรงบันทึกเรื่องราวจากประสบการณ์ที่พบตามสถานที่นั้น ๆ ถ่ายทอดออกเป็นพระนิพนธ์ทั้งบันทึกประจำวันและจดหมาย ซึ่งให้คุณค่าทั้งในแง่บันทึกการเดินทาง การศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เรื่องราวชีวิตผู้คน นิเวศทางกายภาพและวัฒนธรรม ฯลฯ อย่างไรก็ตาม บทความชิ้นนี้จะหยิบยกเฉพาะพระนิพนธ์เรื่อง “เล่าเรื่องที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” เพื่อวิเคราะห์ให้เห็น “โครงสร้าง” สำคัญที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบงานนิพนธ์ชิ้นนี้ซึ่งมีระเบียบวิธีการบอกเล่าแจกเช่นงานชาติพันธุ์วรรณนาที่มีความโดดเด่นทางนิเวศกายภาพ

---

* ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ชาติพันธุ์วรรณนาและบันทึกรายวัน

“ชาติพันธุ์วรรณนา” หรือ “Ethnography” มาจากคำว่า “Ethno” เป็นภาษากรีกซึ่งหมายถึงคนอื่นหรือคนป่าเถื่อนที่ไม่ใช่ชาวกรีก งานเขียนแนวนี้พัฒนามาจากแนวทางของนักมานุษยวิทยาผู้สนใจศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชนและวิถีชีวิตที่ต่างไปจากตน โดยผู้ศึกษาจะฝังตัวศึกษาอยู่ในชุมชน เพื่อตอบคำถามหลักว่า “วัฒนธรรมของชนกลุ่มนี้เป็นอย่างไร” โดยมีสมมุติฐานว่า เมื่อมนุษย์อยู่รวมเป็นกลุ่มนานสักระยะเวลาหนึ่งจะเกิดวัฒนธรรมในการปฏิบัติและความเชื่อร่วมกัน ทำให้เกิดมาตรฐานการปฏิบัติของบุคคลในสังคมนั้น (Emerson, et al., 1995) โดยยุคต้น ๆ นักมานุษยวิทยาสนใจศึกษาชุมชนแบบบรรพกาล แต่ปัจจุบันมีการนำแนวคิดนี้ไปประยุกต์ใช้ศึกษากับกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมต่าง ๆ (Maanen, 2011)

จึงกล่าวได้ว่าชาติพันธุ์วรรณนาคือการศึกษาพฤติกรรม การดำเนินชีวิต และวิถีชีวิตของกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แล้วพรรณนาถึงพฤติกรรม ความเชื่อ ความรู้ ความเข้าใจ ทศนคติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ฯลฯ อันเป็นผลมาจากพฤติกรรมของคนในกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้หลายประเภท (Madison, 2011) ได้แก่

ชาติพันธุ์วรรณนาแนวคลาสสิก (Classical ethnography) เป็นการศึกษากลุ่มคนพื้นเมืองอย่างกว้าง ๆ โดยมองคนพื้นเมืองอย่างเป็นกลุ่มก้อนที่มีขอบเขตแน่นอน มีชีวิตวัฒนธรรมที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก มีพัฒนาการทางสังคมอย่างเป็นเส้นตรง ดังพบเห็นได้จากงานเขียนของ Edward B. Tylor (1902) ที่นำเสนอเรื่องพัฒนาการของสังคม

โดยศึกษาจากพฤติกรรมที่เป็นไปตามขั้นตอนจากหายาที่สุดไปจนถึงสูงสุด และรวมถึงงานฉบับที่ทักของ Frans Boas ที่ให้ความสำคัญกับการสืบค้นทางประวัติศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่ อาทิ การศึกษาศิลปะของชนเผ่าดั้งเดิม (Boas, 2010) เป็นต้น

ชาติพันธุ์วรรณาแนวสะท้อนย้อนดูตน (Reflexive ethnography) เป็นแนวการศึกษาที่ย้อนดูสังคมและวัฒนธรรมของผู้ศึกษา เพื่อให้ผู้อ่านเห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับเรื่องที่ศึกษา ทำให้มองเห็นภูมิหลังและความเป็นมาของผู้ศึกษา ตลอดจนเรื่องที่ศึกษาชัดเจนขึ้น ดังเช่น Michel Foucault และ Robert Hurley ใช้ตัวของเขาเองศึกษาถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานมากมาย ที่เป็นที่ยู้งักในวงกว้างก็คือ The History of Sexuality (1900)

ชาติพันธุ์วรรณาแนวเล่าเรื่อง (Narrative ethnography) มีลักษณะคล้ายกับเรื่องเล่าที่มีบทเริ่มต้น การดำเนินเรื่อง และการจบเรื่อง อย่างมีที่มาที่ไป เช่น งานศึกษาสังคมชาวเกาะแปซิฟิกของ Malinowski Bronislaw (1950) และงานศึกษาศิลปะการแสดงของชาวบาห์ลีในประเทศอินโดนีเซีย ของ Clifford Geertz (1980) เป็นต้น

ชาติพันธุ์วรรณาแนวสตรีนิยม (Feminism ethnography) เป็นการศึกษาในแนวอุดมการณ์ของสตรี ความแตกต่างของสถานภาพทางเพศ และความเป็นธรรมของสตรีในทางสังคม เช่น ในยุคต้น ๆ ก็มีงานเรื่องระบบครอบครัว เครือญาติ และความเป็นผู้หญิง จากงานของ Michelle Rosaldo และ Louise Lamphere (1974) เป็นต้น

ชาติพันธุ์วรรณาแนวบทสนทนา (Dialogical ethnography) เป็นการศึกษาที่เน้นการนำเสนอในรูปแบบของการพูดคุยหรือการแลกเปลี่ยนโต้ตอบ ระหว่างผู้เขียนกับบุคคลอื่น แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ เช่นพบในงาน Dialogue ของ David Bohm (โสฬส สิริโสย์, ๒๕๔๘) ที่ว่าด้วยเรื่องบทสนทนาที่ถูกนำมาใช้ในงานวิจัยและการเขียนงานชาติพันธุ์วรรณา

ชาติพันธุ์วรรณาแนวความร่วมมือกับเจ้าของวัฒนธรรม (Collaborative ethnography) เป็นการศึกษาโดยเปิดโอกาสให้เจ้าของวัฒนธรรมหรือเจ้าของเรื่องราวมีส่วนในการศึกษา และเรียบเรียงตรวจสอบผลการศึกษา เช่น การศึกษาประวัติชีวิตของบุคคลและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดังพบเห็นจากเรื่อง “ผีกับพุทธศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย” (เอกรินทร์ ฟิ่งประชาและนักวิจัยท้องถิ่น, ๒๕๕๐) ที่ใช้ชุมชนศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น

อย่างไรก็ดี งานเขียนชาติพันธุ์วรรณาก็ได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์ถึงความถูกต้องในแง่ของการนำเสนอ (Representation) ความจริงต่อสิ่งที่ผู้ศึกษามักนึกที่มักเจือด้วยความเห็นส่วนตัวและการเลือกเฉพาะบางมุมของสิ่งที่เห็นมานำเสนอ จนถูกมองว่ามีลักษณะเป็นงานที่อคติ (Bias) และเอาความคิดของผู้บันทึกเป็นหลัก (Ethnocentrism) ทำให้ผู้วิจัยที่ใช้วิธีการนี้ต้องตรวจสอบข้อมูลอย่างเฝ้าและรอบด้านก่อนการนำเสนองานเขียน (Maanen, 2011)

ส่วนการบันทึกรายวันหรืออนุทิน (Diary) คือการเขียนรายงานสิ่งที่เกิดขึ้นในแต่ละวันและแต่ละช่วงเวลา โดยไม่จำเป็นต้องเขียนทุกวัน กล่าวคือ เป็นเหตุการณ์สำคัญตามความคิดเห็นของผู้เขียน โดยเหตุการณ์นั้น

อาจเกิดขึ้นกับตนเอง ครอบครัว สังคม หรือประเทศชาติ และผู้จัดบันทึกสามารถใส่ความรู้สึกนึกคิดของตนเองต่อเหตุการณ์หรือเรื่องราวเหล่านั้นลงไปได้ การบันทึกรายวันเหล่านี้มักจะเกี่ยวกับ บันทึกชีวิตประจำวัน ประวัติของตนเอง หรือประวัติชีวิต ผู้เขียนบันทึกแสดงรายละเอียด ข้อมูลส่วนตัว โดยส่วนมากตั้งใจบันทึกเป็นเรื่องส่วนตัว หรือในกลุ่มเพื่อน หรือญาติด้วยกัน อย่างไรก็ตาม บันทึกรายวันยังมีจุดประสงค์ใช้ในการบันทึกของรัฐบาล การบันทึกทางธุรกิจ การบันทึกทางทหาร โรงเรียนหรือผู้ปกครองบางคนสอนเด็กให้เขียนอนุทิน เพื่อแสดงความรู้สึกและความคิดออกมา (Maanen, 2011 และ Madison, 2011)

จากบริบทที่กล่าวมา บันทึกรายวันก็คือเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่ง ที่นักมานุษยวิทยาและผู้ศึกษาด้านชาติพันธุ์วรรณานำมาประยุกต์ใช้จดบันทึกระหว่างการทำงานภาคสนาม (Field note) ดังนั้น หากมีการจัดระเบียบข้อมูลของบันทึกรายวัน บอกที่มาที่ไปของข้อมูล ทำให้ผู้อ่านรับรู้สิ่งที่นำเสนอส่วนไหนคือข้อเท็จจริงและส่วนไหนคือข้อคิดเห็น งานบันทึกรายวันก็จะพัฒนาเป็นงานชาติพันธุ์วรรณาที่สามารถตรวจสอบที่มาที่ไปได้อย่างถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ (Emerso, et al., 1995) วิธีคิดดังกล่าวนี้เองที่ผู้เขียนจะนำไปประยุกต์วิเคราะห์พระนิพนธ์ “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” ว่ามีโครงสร้างเชิงเช่นงานชาติพันธุ์วรรณาที่กล่าวมาหรือไม่ ทั้งนี้เพราะพระนิพนธ์เรื่องนี้ถือเป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่เป็นฐานข้อมูลสำคัญต่อการศึกษาวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเพชรบูรณ์

มูลเหตุของบันทึกการเดินทางมณฑลเพชรบูรณ์

จากหนังสือนิทานโบราณคดี (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, ๒๕๑๗) มีความตอนหนึ่งบันทึกว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ขณะที่ สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย พระยาเพชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาลมณฑลเพชรบูรณ์ ได้ปรารภกับพระองค์ว่า

“การปกครองเพชรบูรณ์ไม่สู้ยากนัก เพราะราษฎรเป็นคนเกิดในมณฑลนั่นเองแทบทั้งสิ้น ชอบแต่ทำมาหากิน มีใครเป็นโจรผู้ร้าย บังคับบัญชาที่ว้างง่าย แต่หาคนใช้ไม่ได้พอการ เพราะคนในท้องถิ่นยังอ่อนแก่การศึกษา คนมณฑลอื่นก็มีใครมีใครชอบไปด้วย ความกลัวความไข้จะจัดทำอะไรจึงมักติดขัดด้วยไม่มีคนจะทำ ที่จริงความไข้ที่เมืองเพชรบูรณ์ก็มีแต่เป็นฤดูมิได้มีอยู่เสมอ สังเกตดูอาการไข้ก็ไม่ร้ายแรงถึงอย่างยี่หวด ความไข้ทางเมืองหลวงพระบางหรือแม้แต่มณฑลพิษณุโลกทางข้างเหนือร้ายกว่าเป็นไหน ๆ แต่มีรู้จะทำอย่างไรให้คนหายกลัวไข้เมืองเพชรบูรณ์ได้” (เรื่องเดียวกัน : ๑๘๕.)

เมื่อทราบความเช่นนั้น สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพจึงทรงคิดหาอุบายเพื่อระงับความกลัวไข้เมืองเพชรบูรณ์ พร้อมทรงดำริว่า

“ฉันจะต้องขึ้นไปเมืองเพชรบูรณ์ให้ปรากฏสักครั้ง
 หนึ่ง คนอื่นจะได้หายกลัวด้วยเห็นว่าความไข้คงไม่ร้ายแรงถึง
 อย่างเช่นที่กลัวกัน ฉันจึงกล้าไป ถึงจะยังมีคนกลัวชักชวนง่าย
 ขึ้น ด้วยอาจอ้างตัวอย่างว่า แม่ตัวฉันก็ไปมาแล้ว”
 (เรื่องเดียวกัน : ๒๐๔.)

หลังจากนั้น สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารจึงตรัสกับพระยา
 เพชรรัตนสงครามและทรงถามถึงเส้นทางในการไปเมืองเพชรบูรณ์ กระทั่ง
 เวลาผ่านไป ๒ ปี (พ.ศ.๒๔๔๗) พระองค์จึงมีโอกาสเสด็จไปเมืองเพชรบูรณ์
 และนั่นก็คือมูลเหตุพระนิพนธ์ “เล่าเรื่องเที่ยวเมืองเพชรบูรณ์” ในสมเด็จพระ
 ยามกุฎราชกุมาร

ชาติพันธุ์วรรณนาใน “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์”

การเดินทางไปยังมณฑลเพชรบูรณ์ สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารเสด็จทางเรือจากกรุงเทพฯ ตามแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๒๑
 มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ใช้เวลา ๘ วัน มาขึ้นที่ท่าเรือบางมูลนาค จังหวัด
 พิษณุโลก แล้วทรงเดินเท้าต่อไปเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์เสด็จประพาสเมือง
 เพชรบูรณ์ หล่มสัก และหล่มเก่า ขากลับล่องเรือออกจากเมืองเพชรบูรณ์
 มาทางลำน้ำสัก ผ่านเมืองวิเชียรบุรี เมืองศรีเทพ เมืองบัวชุม เมือง
 ชัยบาดาล และขึ้นเรือที่สระบุรีก่อนต่อรถไฟกลับไปกลับถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๕
 กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ รวมเวลา ๓๖ วัน

เนื้อหาของ “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารจะเน้นความสำคัญเรื่องบันทึกการเดินทางและการ
 บรรยายสถานที่ โดยจะเล่าเรื่องตามข้อเท็จจริง และอาจบอกเล่าถึงการ

เดินทางที่ไม่ได้ตั้งพระทัยไว้ล่วงหน้า เมื่อพบเห็นสิ่งใดก็จะบันทึกไปตาม
สภาพที่เห็น ขณะเดียวกัน ช่วงที่ผ่านเมืองสำคัญก็จะเล่าถึงประวัติความ
เป็นมา ตำนาน และนิทานของสถานที่นั้น ๆ แทรกลงไป องค์ความรู้ที่
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกจะได้มาจาก ๓ ส่วนสำคัญ
คือ ความรู้และประสบการณ์ที่พระองค์มีเป็นเดิม ความรู้จากเอกสารต่าง ๆ
และความรู้ที่ได้จากการพูดคุยกับผู้รู้ในท้องถิ่น (วรรณศิริ, ๒๕๔๔)

การบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังมีโครงสร้าง
กำกับ เพราะตลอดระยะเวลาของการเดินทาง พระองค์ทรงบันทึกเรื่องราว
ที่มีลักษณะเป็นบันทึกรายวัน เฉพาะเหตุการณ์สำคัญตามความคิดของ
พระองค์ จุดเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ พระองค์ทรงบันทึกตั้งแต่วันเริ่ม
เดินทางจนถึงวันสุดท้ายของวันเดินทางกลับ ในแต่ละวันที่ทรงบันทึกจะ
ทรงระบุวันตามปฏิทิน หรือบางครั้งจะทรงระบุวันที่บันทึกอย่างละเอียด
โดยระบุวัน วันที่ เดือน ปีพุทธศักราชหรือปีรัตนโกสินทร์ศก และระบุเวลา
ในแต่ละวันของการเดินทางด้วย

ดังเห็นได้จากการลำดับเหตุการณ์สิ่งที่พบเห็นอย่างมีที่มาที่ไป นับ
จากจุดเริ่มต้นไปจนกระทั่งสิ้นสุดการเดินทาง ขณะเดียวกันก็จะทรงบอก
ระยะทางของเส้นทางที่ผ่าน เมื่อถึงสถานที่ที่เป็นจุดหมายก็จะบรรยาย
อย่างละเอียด และอาจมีเรื่องอื่น ๆ แทรกตามสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง
กับสถานที่แห่งนั้น

โครงสร้างที่กำกับงานพระนิพนธ์ดังกล่าวปรากฏให้เห็นชัดเจนหลาย
ส่วนใน “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” นับตั้งแต่สมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงเริ่มบันทึกการเดินทางตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ ถึง
บางมูลนาค จังหวัดพิจิตร เพื่อเดินทางต่อไปเพชรบูรณ์ ทรงบันทึกระยะ

ทางและเส้นทางที่ผ่านเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งถึงเมืองเพชรบูรณ์ เมื่อถึงเมืองเพชรบูรณ์เป็นสถานที่ที่เป็นจุดหมายการเดินทาง พระองค์จึงทรงให้ความสนพระทัยและความสำคัญที่จะสำรวจและบันทึกเรื่องราวไว้ กล่าวคือ

ส่วนของจุดประสงค์การเดินทาง สมเด็จพระยาตากษัตริย์กรุงธนบุรี ทรงเล่าว่า การเดินทางไปมณฑลเพชรบูรณ์ต้องใช้เวลาแรมเดือน และต้องไปในฤดูแล้งเพื่อป้องกันไข้ป่า ช่วงเวลาที่น่าจะเหมาะสมที่สุดก็คือราวเดือนมกราคมเพราะน้ำในแม่น้ำยังไม่ลดแห้งล่องเรือได้สะดวก นอกจากนี้ พระองค์ทรงบอกเล่าถึงเส้นทางต่าง ๆ ที่จะเดินทาง

“ทางที่จะไปมณฑลเพชรบูรณ์ไปได้หลายทาง จะไปทางเรือทางลำน้ำป่าสัก ขึ้นไปถึงเมืองเพชรบูรณ์ทีเดียวก็ได้ แต่จะกินเวลาเดินราวเดือน ๑ ถ้าไม่ไปทางเรือ จะเดินบกไปจากเมืองนครราชสีมาฤๅเมืองสระบุรีเมืองลพบุรีก็ได้ ระยะทางราว ๑๑, ๑๒ วัน ก็ถึงเมืองเพชรบูรณ์ แต่เชื่อว่าทางอยู่ข้างจะกันดารและไม่มีสิ่งใดน่าดู สู้ไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาไปขึ้นเดินบกที่แขวงเมืองพิชิตรตัดไปเมืองเพชรบูรณ์เมืองหล่มสัก แล้วล่องลำน้ำสักลงมาเมืองสระบุรีอย่างนี้ไม่ได้ ทางนี้ว่าเปนทางสะดวกและจะให้เห็นภูมิลำเนามากกว่าทางอื่น ข้าพเจ้าจึงเลือกทางอย่างข้างหลังนี้ ได้ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม รู้สึกว่าข้าไปสัก ๑๕ วัน น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาแห้งงวดลงเสียมาก แม้จะเวลาเรือไฟอย่างกินน้ำตื้นก็ยังขึ้นไปได้ยาก เดินเรือ ๗ วัน จึงถึงบางมูลนาคอันเป็นท่าที่จะต้องเดินทางบกไปเมืองเพชรบูรณ์”

(ศิลปากร, กรม : ๒๓๕-๒๓๖)

กระทั่งเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อราชราชานุภาพ เสด็จออกจากบางมูลนาคไปตามเส้นทางทางรถไฟไปทางทิศตะวันออก เชียงเหนือ โดยใช้ม้าเป็นพาหนะ ช้างบรรทุกสัมภาระ และคนหาม สิ่งของ พระองค์ยังทรงเล่าว่า การเดินทางยังมณฑลเพชรบูรณ์สร้างความหวาดกลัวให้กับชาวพิจิตรที่จะต้องร่วมเดินทาง ถึงขนาดมีบางคนเข้ามาวิงวอนขอผ่อนผันกับพระองค์อย่าให้ไป พระองค์จึงได้แต่ชี้แจงว่า แม้แต่ตัวพระองค์ซึ่งเป็นคนเมืองอื่นก็ต้องเดินทางเพราะเป็นหน้าที่ ซึ่งแตกต่างจากคนอีกหมู่บ้านหนึ่งกลับไม่กลัวเรื่องไข้ป่า แต่กลัวการล่องเรือ

“เมื่อแรกออกเดินทาง สังกัดดูจะหาใครหน้าตาสดชื่น ไม่มีเลย จนไปได้ ๓ วัน ถึงที่ซำบมาแสนบนเขาพรมแดนเมือง เพ็ชรบูรณ์ รุ่งขึ้นจะปล่อยให้กลับบ้าน วันนั้นจึงได้เห็นอาการ รื่นเริงของพวกชาวเมืองพิจิตร ตรงข้ามกันกับพวก “บ้านประปาง” อยู่ห่างแม่น้ำขึ้นไปเพียง ๒ วัน ความนิยมกลับตรงกันข้ามกับพวกพิจิตร คนพวกนี้ชำนาญเที่ยวเตร่ทางเมืองเพชรบูรณ์ นายม หล่มศักดิ์ ตลอดจนเมืองวิเชียรบุรี แต่ครั้นคร้ามความไข้ ที่ลุ่มริมแม่น้ำเมืองพิจิตร ไม่มีใครอยากลงไปเลย บางคนบ่นแก่ข้าพเจ้าว่า กลัวเรือนัก ได้เคยลงเรือครั้งหนึ่ง พอเขาลากเรือก็ให้เวียนศิรัชะเปนกำลัง เลยไม่กล้าขึ้นเลยแต่นั้นมา หมู่คนอยู่ห่างกันเพียงสองวัน ภูเขาเลากอันใดไม่มีคน มีความกลัวกลับกันข้ามอยู่อย่างนี้ดูก็ปลาตอยู่” (เรื่องเดียวกัน : ๒๓๘)

นอกเหนือจากการบอกเล่าเหตุการณ์ความกลัวโรคไข้ป่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อราชราชานุภาพ ยังทรงบันทึกถึงระยะทางจากบางมูลนาคสู่

เมืองเพชรบูรณ์และบอกเล่าภูมิศาสตร์กายภาพของเส้นทางและสถานที่
ไว้อย่างน่าสนใจ

“ระยะทางแต่บางมูลนาคไปถึงเมืองเพชรบูรณ์
ประมาณ ๓๑๐๐ เส้น เดินกัน ๔-๕ วัน ท้องที่แต่บางมูลนาค
ขึ้นไปเป็นที่ลุ่มราบ ไปประมาณ ๑๐๐ เส้น ถึงที่เมืองภูมีเก่า
เล่ากันต่อมาว่าเป็นที่ฤษีสำนักร้อยแต่โบราณ ออกจากเมืองนี้
พื้นที่ลุ่มเป็นพรุเป็นป่าไผ่ไปอีก ๕๐๐ เส้นจึงขึ้นที่ดอน
เป็นโคกป่าไม้เต็งรัง ชายโคกริมห้วยเป็นดงสลักกันไปสัก
ประมาณ ๑๐๐๐ เส้น จึงถึงเชิงภูเขาบรรทัด ที่ปันน้ำไหลลงสู่
พิษณุโลกแลสัก แลเป็นพรมแดนเมื่อพิจิตรต่อกับเพชรบูรณ์
หนทางตอนข้ามเขาบรรทัดเป็นดงดิบเหมือนกับดงพระยาไฟ
แต่เดินสะดวกด้วยทางลาดค่อยๆ ขึ้นไปจนถึงสันเขาบรรทัด
พอลงไหล่เขาข้างตะวันออกไปสัก ๒๐๐ เส้น ก็ออกดงพัน
เทือกเขา ถึงบ้านล่องคล้ายแขวงเมืองเพชรบูรณ์ แต่นี้ไปทาง
เดินตัดลัดขึ้นทิศเหนือไปประมาณ ๕๐๐ เส้นถึงบ้านนายม
อันตั้งอยู่ริมลำน้ำสักใต้เมืองเพชรบูรณ์ เดินจากบ้านนายม
๔๕๐ เส้นถึงเมืองเพชรบูรณ์ ข้าพเจ้าถึงเมืองเพชรบูรณ์เมื่อ
วันที่ ๔ กุมภาพันธ์

ทำเลท้องที่เมืองเพชรบูรณ์บอกหลักฐานได้ไม่ยาก
คือ ลำน้ำสักไหลแต่เหนือลงมาใต้ ทั้งสองข้างลำน้ำสักมี
ภูเขาสูงเป็นเทือกลงมาตามแนวลำน้ำ ข้างตะวันออกเขาต่อ

แดนมณฑลนครราชสีมา ข้างตะวันตกเขาต่อแดนเขตพิษณุโลก
เทือกเขาทั้งสองข้างนี้ตอนเหนือสอบ ตอนปลายผายออก
ตามลำดับ ทำนองสันฐานกรวย เมืองหล่มสักอยู่ตอนเหนือ
สุดในลำน้ำสัก ต่อลงมาถึงเมืองเพชรบูรณ์ แลดูที่เมือง
เพชรบูรณ์เทือกเขาทั้งสองฟากห่างลำน้ำประมาณไม่เกิน
ห้าร้อยหกร้อยเส้นทั้งสองฝ่าย พื้นที่เมืองเพชรบูรณ์ตอน
ริมน้ำเป็นที่ลุ่ม กระจุกน้ำ ๆ ท่วมแทบทุกแห่ง ถัดขึ้นไประหว่าง
ที่ลุ่มกับเชิงเขาบรรทัดเป็นโคกสลับแฉ่งเป็นหย่อม ๆ ทั่วไป
บนโคกเป็นป่าเต็งรัง ทำการเพราะปลูกอย่างอื่นไม่ได้ ในที่
แฉ่งเป็นที่น้ำซับทำไร่นาเรือกสวนเพาะปลูกองกวมดี เมือง
เพชรบูรณ์ตั้งอยู่ที่ลุ่ม ได้อาไศรยน้ำห้วยทำเป็นเหมือง
ไซน้ำเข้าเรือกสวนไร่นาได้สะดวก จึงบริบูรณ์ด้วยพืชพรรณ
ธัญญาหาร คล้ายกับเมือง ลับแลยิ่งกว่าที่อื่น” (เรื่อง
เดียวกัน : ๒๓๙)

กลวิธีการพรรณนาภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นที่กล่าวมาทำให้
ผู้อ่านเกิดจินตนาการเสมือนได้ดูแผนที่น่าจะมีส่วนทำให้สมเด็จพระ
ยาดำรงราชานุภาพทรงใช้กลวิธีดังกล่าวเชื่อมโยงในการ
ทำความเข้าใจจุดประสงค์หลักของการเสด็จประพาสครั้งนี้

“ข้อที่เลื่องก่าว่าไข้ป่าเมืองเพชรบูรณ์ร้ายแรงนั้น เมื่อ
ได้ไปแลเห็นเมืองเพชรบูรณ์ก็เข้าใจได้ว่าไข้ร้ายด้วยเหตุใด
เพราะเหตุที่มีเทือกเขาสูงอยู่ใกล้เมืองทั้ง ๒ ข้าง เขาทั้ง ๒

เทือกนี้เป้นเขาหินปูน ถึงระดูแล้งต้นไม้แห้งไม่มีใบ เวลาระดู ร้อนจัดไอศิลาขึ้นลมจะพัดมาแต่ทิศใด ๆ ก็พัดเอาไอศิลาเข้ามาในเมือง คนต้องถูกไอร้อนจากศิลาในระดูร้อนเป็นไข้ได้ ประการ ๑ ครั้นระดูฝน ฝนชะใบไม้ที่เนาเปื่อยไหลออกมาตาม ลำห้วย เมื่อบริเวณน้ำเช่นนี้ก็เป้นเหตุให้เกิดไข้อีกประการ ๑ ครั้นถึงน้ำฝนชุกระดูน้ำไหลหลากลงมา น้ำท่วมแผ่นดินที่ตั้ง บนบ้านเรือนและซันอยู่นาน พอน้ำลดไอดินขึ้นก็เป้นเหตุให้เกิดไข้อีกประการ ๑ แต่เมื่อไล่เลียงไถ่ถามคนในพื้นที่เมืองถึง เรื่องความไข้ความเจ็บที่เมืองเพชรบูรณ์เขาว่าไข้มีชุกชุมแต่ใน เวลาเปลี่ยนระดู คือ แรกระดูฝนต่อระดูร้อนคราว ๑ กับเมื่อ ระดูแล้งต่อกับระดูฝนอีกคราว ๑ แลคราวหลัง คือ ไข้หวัลม เมื่อระดูแล้งต่อระดูฝนนั้นร้ายกว่าไข้คราวแรก นอกจากไข้ ๒ ระดูนี้แล้วก็เป้นธรรมดา” (เรื่องเดียวกัน : ๒๔๐)

นอกจากนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงเชื่อมโยงระบบนิเวศที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการทำกิจกรรมทางการเกษตร โดยเฉพาะการทำยาสูบ พืชเศรษฐกิจที่โดดเด่นของเมืองเพชรบูรณ์

“การทำมาหากินของชาวเพชรบูรณ์ ทำเรือกสวนไร่นาได้ผลดี เพราะมีน้ำเหมืองบริบูรณ์ดังกล่าวมาแล้ว แต่ว่า โดยปรกติทำแต่บริเวณกันในพื้นบ้านเท่านั้น เช่น ทำนาก็มัก

ทำปี ๑ วันเสียปี ๑ เพราะจะทำสินค้าไปจำหน่ายถึงมณฑล
อื่นหาค่าบรรทุกไม่ไหว เข้าเปลือกขายกันในเมืองเกวียนละ
๑๖ บาท แต่ถ้าจะบรรทุกเอาไปขายเมืองพิชิตร์กิติ ฤเอามา
ขายเมืองสระบุรีกิติ เมื่อคิดค่าบรรทุกบวกเข้าราคาก็แพงเท่าเข้า
ในเมืองนั้น ๆ หากทำไม่ได้ เพราะฉะนั้นสิ่งซึ่งเป็นสินค้าสำคัญ
ออกจากเมืองเพชรบูรณ์มีแต่ยาสูบอย่างเดียว เพราะเป็นยาดี
กว่าที่อื่น ๆ ในพระราชอาณาจักนี้” (เรื่องเดียวกัน : ๒๔๑)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเสริมว่า การทำ
ไร่ยาในมณฑลเพชรบูรณ์ ชาวบ้านจะปลูกบริเวณตมที่น้ำท่วมในฤดูฝน
พอถึงหน้าแล้งน้ำลงแห้งขุด จึงไปตากกลางแจ้ง การปลูกจะทำเพียง
๖-๗ ปี ดินจะจืดต้องย้ายไปทำที่ใหม่ พักพื้นที่ไว้ ๖-๗ ปี จึงกลับมาทำได้
ใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ยาสูบเมืองเพชรบูรณ์มีคุณภาพดี

ขณะเดียวกัน เมื่อเสด็จถึงเมืองเพชรบูรณ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแทรกพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมือง
เพชรบูรณ์

“ตัวเมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองโบราณ พิศราจะห์ว่าเป
เมืองที่ได้สร้างมา ๒ ยุค แต่สร้างในที่อื่นเดียวกัน สิ่งสำคัญคือ
พระมหาธาตุและวัดวาของก่อสร้างซึ่งมีเป็นที่สังเกต ทำให้
เข้าใจว่าเมืองเพชรบูรณ์ที่สร้างยุคแรกนั้น ดูเหมือนจะสร้าง
เป็นเมืองเหนือ คือเมืองสุโขทัย ฤพิศณุโลกเป็นเมืองเหนือ
จะกว้างยาวด้านละ ๒๐ เส้น เมื่อสร้างยุคที่ ๒ นั้นเข้าใจว่าได้

สร้างแผ่นดินพระนารายณ์ มีป้อมแลกำแพงก่อด้วยอิฐปูน
ศิลาฐานฐานคล้ายเป็นเมืองนครราชสีมา แต่เล็กแค่นี้กว่า
เอาแม่น้ำไว้กลางเมืองเหมือนกัน แต่รันแนวกำแพงเมืองเข้า
มาเล็กกว่าเมืองเก่า เมืองเพชรบูรณ์ที่ได้มา ๒ ยุคนี้ พิเคราะห์
ตามแผนที่เห็นว่าสร้างสำหรับป้องกันข้าศึกซึ่งมาทางฝ่าย
เหนือเหมือนกัน เพราะสร้างประชิดโคกป่าข้างเหนือ เอา
ทำเลไร่นาไว้ข้างใต้เมืองทั้งสิ้น เมื่ออ่านดูพงศาวดารก็ได้
ความสมจริง ด้วยกองทัพกรุงศรีสัตนาหุตยกลงมาคราวใด
ก็ยกมาทางริมน้ำสักนี้แทบทุกคราว” (เรื่องเดียวกัน: ๒๔๓)

หลังจากนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเสด็จออกจากเมืองเพชรบูรณ์มุ่งสู่เมืองหล่มสักและหล่มเก่า รูปแบบการเขียน
บันทึกได้ระบุวันและเวลาไว้ชัดเจนเช่นเดิมคือ เสด็จออกจากเมือง
เพชรบูรณ์ไปเมืองหล่มสักวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ระยะทางห่างประมาณ
๑,๒๐๐ เส้น พร้อมบรรยายกายภาพของพื้นที่ที่ผ่านอย่างละเอียด

“ทำเลที่เป็นแอ่งสลับเนินเหมือนกับพรรณามาแล้ว
แต่มีระยะบ้านราษฎรถี่ หาเปลี่ยวเหมือนทางพิศตรกับ
เพชรบูรณ์ไม่ แลมีป่าลานอยู่ทางนี้ได้ผ่านไปป่าหนึ่งงามนำดู
หนัก ค้างทางคืนหนึ่งถึงเมืองหล่มสักเมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์
รุ่งขึ้นวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ไปดูเมืองหล่มเก่าตั้งอยู่ใน
แอ่งใหญ่มีภูเขาล้อมรอบ แลมีห้วยผ่านกลางเมือง ห้วยนี้
มาตกลำน้ำสักใต้เมืองหล่มสัก ทำเลเมืองหล่มเก่าเป็นที่ทำ

เรียกสวนไร่นาเพาะปลูกตลอดจนผสมโคกระบือดีมาก ดุغمิ
แผนที่ยังมากกว่าเมืองเพชรบูรณ์” (เรื่องเดียวกัน: ๒๔๔)

เมื่อถึงเมืองหล่มเก่า สมเด็จพระยามโหตรามาธิบดีจึงได้อ้างอิงประวัติศาสตร์และพงศาวดารเพื่อเล่าถึงเมืองสำคัญแห่งนี้

“เมืองหล่มแต่เดิมตั้งอยู่ที่เมืองหล่มเก่านี้ ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงเรียกว่าเมืองลุ่ม ตามตำนานที่เล่ากันในพื้นเมืองว่า เดิมพระพุทธองค์เสด็จมาประทับอยู่ที่เขาแห่งใดแห่งหนึ่งในเมืองเหล่านั้น และมีพระยาวานรอยู่ในเมืองแห่งใดแห่งหนึ่งในเมืองนั้นเหมือนกัน พระยาวานรพาบริวารไปเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อไปถึงที่ตรงนั้นมีพระยานาคมาทำอุบายให้แผ่นดินถล่มลงไป จัปวานรได้ตั้งฝูง พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณ จึงให้พระสาวกองค์ใดองค์หนึ่งไปทรมานพระยานาคจนเป็นสัมมาทสิแล้ว ก็พาฝูงวานรไปเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยกัน เหตุนี้เมื่อตั้งเมืองตรงนั้นจึงได้เรียกว่าเมืองหล่ม ตามมูลเหตุเดิมและพระพุทธพยากรณ์ดูเป็นชื่ออันควรจะเรียกเมืองนั้นได้จริง ด้วยตั้งอยู่ในวงเขาเหมือนตั้งอยู่ในก้นกระทะ พิเคราะห์ตามเจดีย์สถานของโบราณที่มีอยู่ในเมืองหล่มเก่าดูเหมือนจะเป็นเมืองของราษฎรชาวศรีสัตนาคนหุตได้มาตั้งก่อน แต่คงจะเป็นเมืองช่อง คือพวกราษฎรที่หลบหลีกหนีภัยอันตรายต่าง ๆ มามั่วสุมกันตั้งภูมิลำเนาจนเป็นบ้านเมืองขึ้นภายหลัง มีชื่อเมืองที่รัฐบาลจัดตั้ง

อย่างเมืองเพชรบูรณ์ จึงไม่มีเค้าเงื่อนกำแพงเชิงเทินฤ
ภูมิฐานบ้านเมืองแต่อย่างใด สืบถามก็ได้ความว่าไม่มีมาแต่
เดิม ส่วนเมืองหล่มสักนั้น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสักตรงที่สุดเพียงที่ใช้
เรือในลำแม่น้ำนั้นได้ เป็นเมืองที่ตั้งใหม่ เขาบอกว่าตั้งมาได้ ๓
ชั่วเจ้าเมือง ดูเหมือนจะตั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง ที่เรียกว่าเมืองหล่มสัก ข้าพเจ้าเข้าใจว่า
จะเรียกให้ผิดกับเมืองหล่มเก่า ซึ่งเรียกมาว่าเมืองหล่มเฉย ๆ
อาไศรยที่เมืองใหม่มาตั้งริมน้ำสัก จึงเรียกว่าเมืองหล่มสัก แต่
ว่าท่านผู้ใดจะถามต่อไปว่า แม่น้ำนี้เหตุใดจึงเรียกว่าน้ำสักฤ
น้ำป่าสัก ชื่อนี้ข้าพเจ้ายอมจน สืบนักแล้วยังไม่ได้ความ ป่าไม้
สักก็ไม่มี จะเอาเกณฑ์อันใดตั้งเป็นชื่อเรียกน้ำสัก ข้าพเจ้ายัง
ไม่รู้ถึง” (เรื่องเดียวกัน : ๒๔๔-๒๔๕)

ไม่เพียงเท่านั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรง
อธิบายนิเวศทางกายภาพของเมืองหล่มสักว่า ทำเลเมืองหล่มสัก
อยู่ระหว่างเขา แต่ภูเขาอยู่ห่างไม่รายรอบเหมือนหล่มเก่า ท้องที่ทำ
เรือกสวนไธนาที่ดึกล้าย ๆ กัน เป็นที่สูงน้ำไม่ท่วมมากเหมือนเมือง
เพชรบูรณ์ ความไข้เจ็บก็ว่าไม่มากร้ายแรงเหมือนเมืองเพชรบูรณ์
สินค้าออกจากเมืองหล่มสักยาสูบก็มีบ้าง แต่โคกระบือเป็นสินค้า
ใหญ่ พาเดินลงไปขายทางมณฑลนครสวรรค์และเมืองลพบุรีปีละ
มาก ๆ สังเกตดูผู้คนมีทรัพย์สินมบัติบริบูรณ์มากกว่าเมืองเพชรบูรณ์
และผู้คนก็มากกว่าเมืองเพชรบูรณ์ด้วย

ก่อนจบการเดินทาง สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงตั้งพระทัยว่าจะล่องเรือลงมาแต่เมืองหล่มสัก แต่ปรากฏว่าไปช้าไม่ทันน้ำ จึงต้องเดินทางบกย้อนกลับมาลงเรือที่เมืองเพชรบูรณ์แล้วล่องเรือผ่านเมืองวิเชียรบุรี ศรีเทพ บัวชุม ชัยบาดาลมายังสระบุรี เมื่อการเดินทางสิ้นสุดลง พระองค์จะทรงระบุนวันเวลาที่ทรงเดินทางกลับมายังที่พำนัก พาหนะที่โดยสารกลับมา และระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางและลงท้ายเรื่องด้วยประโยคสั้น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีใจความว่า การเดินทางครั้งนี้ได้สิ้นสุดลงแล้ว เช่น

“ตั้งแต่เมืองไชยบาดาลล่องเรือมา ๓ วัน ถึงเมืองสระบุรีซึ่งเคยไปด้วยกันมากแล้ว ไม่ต้องพรรณนาว่าเป็นอย่างไร รวมระยะทางข้าพเจ้าล่องเรือแต่เมืองเพชรบูรณ์มา ๑๔ วัน ถึงปากเพชรที่ตั้งสระบุรี แล้วขึ้นรถไฟกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓ รวมวันที่ไปในครั้งนี้ ๓๖ วัน ได้รู้เห็นมาเล่าสู่กันฟังดังกล่าวมา” (เรื่องเดียวกัน: ๒๕๗)

จึงเห็นได้ว่า แม้พระนิพนธ์ “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” ในสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพจะเป็นบันทึกรายวัน หากทว่าก็เป็นงานบันทึกที่มีลักษณะพิเศษเพราะมี “โครงสร้าง” กำกับไว้อย่างชัดเจน ดังเห็นจากระเบียบวิธีในการลำดับเรื่อง พระองค์จะทรงเล่าอย่างเป็นขั้นตอน เห็นที่ไปที่มาของเรื่องนั้น ๆ นับแต่ต้นจนจบในการเสด็จประพาสเมืองเพชรบูรณ์ ขณะเดียวกัน ยังระบุถึงวันเวลาของการบันทึกที่แน่นอน

ดังปรากฏในงานนิพนธ์เรื่องนี้อยู่เป็นระยะ ๆ รวมถึงการเล่าถึงสถานที่ที่พบระหว่างการเดินทางอย่างละเอียดโดยอาศัยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) เช่น การพรรณนาลักษณะทางกายภาพของเมืองเพชรบูรณ์เทียบกับเมืองหล่มเก่าและหล่มสัก เป็นต้น ขณะเดียวกัน พระองค์ทรงระบุมุมความคิดเห็นส่วนตัวในส่วนที่ต้องการบอกเล่า หรือหากเรื่องใดไม่รู้แน่ชัดก็จะทรงค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารต่าง ๆ รวมถึงการสอบถามจากผู้รู้ท้องถิ่น ดังเห็นได้ในตอนการเดินทางจากเมืองพิจิตรสู่เพชรบูรณ์และการทำยาสูบที่เพชรบูรณ์ เป็นต้น กล่าวโดยสรุป โครงสร้างหลักในการบันทึกของพระองค์จะเป็นเช่นที่กล่าวมา และหากต้องการใส่รายละเอียดของเรื่องต่างๆ ก็แล้วแต่กรณี เช่น อาจมีการเล่าถึงนิทานหรือตำนาน ประวัติความเป็นมาของสถานที่ และเกร็ดต่างๆ เพื่อให้เนื้อหасวมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น ตำนานและพงศาวดารว่าด้วยเมืองโบราณเพชรบูรณ์และหล่มเก่า เป็นต้น

ดังนั้น จึงไม่อาจปฏิเสธว่า พระนิพนธ์ “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” ก็คือ รูปแบบการเขียนชาติพันธุ์วรรณนาอย่างหนึ่งที่มีลักษณะการพรรณนาเรื่องราว (Narrative Ethnography) มีจุดเริ่มต้นของการนำเสนอเรื่องและจุดจบของเรื่องอย่างมีที่มาที่ไป มีระเบียบในการนำเสนออย่างชัดเจนทั้งในแง่ของที่มาของข้อมูลที่ใช้เขียน เช่น การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในเหตุการณ์และสถานที่จริง การใช้ข้อมูลเอกสารเบื้องต้น การพูดคุย (สัมภาษณ์) กับผู้รู้ท้องถิ่น ขณะเดียวกัน ในแง่การนำเสนอ ก็มีการจัดลำดับเหตุการณ์พร้อมระบุวันและเวลาอย่างชัดเจน ประการสำคัญ ยังแยกแยะข้อเท็จจริงและความคิดเห็นอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ความชัดเจนของ “โครงสร้าง” ในงานพระนิพนธ์ สมเด็จพระยามโหตรามาธิบดี น่าจะเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อนักวิจัยที่ทำงานต่าง ๆ ของพระองค์มาใช้เป็นฐานข้อมูลในงานศึกษาแขนงต่าง ๆ เพราะหากจำแนกโครงสร้างต่าง ๆ ออกมาไม่ได้แล้วโดยเฉพาะในแง่ของข้อคิดเห็น ก็อาจจะทำให้ถูกวิพากษ์ว่าเป็นการนำเสนอที่มีความอคติหรือใช้ความคิดของตนเองเป็นศูนย์กลาง (Ethnocentrism) ที่ถือเป็นจุดอ่อนในเชิงวิชาการที่ได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์เสมอมา

สรุป

พระนิพนธ์ “เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์” ในสมเด็จพระยามโหตรามาธิบดี ก็คือรูปแบบการเขียนบันทึกประจำวัน บอกเล่าประสบการณ์การเดินทางและสถานที่พบเห็นที่ถูกกำกับด้วย “โครงสร้าง” สำคัญในการเล่าเรื่อง อาทิ การลำดับเหตุการณ์ก่อนหลัง การระบุเวลาและสถานที่ที่ชัดเจน การแทรกความคิดเห็นส่วนตัว การใส่ข้อมูลที่ค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลจากการพูดคุยกับผู้รู้ในท้องถิ่น ฯลฯ โครงสร้างเหล่านี้เองที่ทำให้พระนิพนธ์เรื่องนี้ โดยเฉพาะการบอกเล่าถึงนิเวศเชิงกายภาพของท้องถิ่นได้อย่างโดดเด่น ขณะเดียวกัน สำหรับผู้ที่จะนำผลงานนิพนธ์ของพระองค์ไปศึกษาต่อยอดหรืออ้างอิงก็ควรจะมีตระวังในการใช้อ้างอิง เพราะพระองค์มักสอดแทรกความเห็นส่วนตัวเป็นระยะ ๆ ในงานเขียนดังกล่าวจนอาจเข้าใจว่านั่นเป็นข้อเท็จจริง ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดภาวะอคติในงานเขียนและวิจัยที่งานชาติพันธุ์วรรณนามักถูกวิพากษ์วิจารณ์เสมอว่าเป็นงานเขียนที่เอาความคิดเห็นตนเป็นศูนย์กลาง

บรรณานุกรม

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ :
คลังวิทยา (๑๘๑-๒๑๗)., ม.ป.ป.
- วรรณศิริ ตั้งวงศ์ศิริ. **พระนิพนธ์ประเภทสารคดีท่องเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย). บัณฑิตวิทยาลัย. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย., ๒๕๔๔.
- ศิลปากร, กรม. **เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค ๑-๕**. กรุงเทพฯ : เอดิชั่น เพรส
โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- โสฬส ศิริไสย, David Bohm. **Dialogue วิธีการการสนทนาแบบมนุษย์
สัมพันธ์มนุษย์และการเปลี่ยนแปลง วิธีคิดด้วยการฟังอย่าง
ลึกซึ้ง**. (ธีรอนงค์ สกุลศรี) นครปฐม : สำนักงานทรานส์ทีม.,
๒๕๔๘.
- เอกรินทร์ ฟิ่งประชา และคณะนักวิจัยท้องถิ่น. **ฝึกบพุทธ: ศาสนาและความ
เชื่อในสังคมด่านซ้าย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.,
๒๕๕๐.
- Bronislaw, Malinowski. **Argonauts of the Western Pacific :
an account of native enterprise and adventure in the
archipelagoes of Melanesian New Guinea**. London :
Routledge & Kegan Paul., 1950.
- Boas, Franz. **Primitive Art**. New York : Dover., 2010.

- Emerson, Robert M., Rachel I. Fretz, and Linda L. Shaw. **Writing Ethnographic Fieldnotes**. Chicago: Chicago University Press., 1995.
- Foucault, Michel and Robert Hurley. **The History of sexuality, V. 1: an Introduction**. New York: Vintage., 1990.
- Geertz, Clifford. **Negara: The Theatre State in Nineteenth Century**. Bali, N.J. : Princeton University Press.,1980.
- Maanen, John V. **Tales of the Field: On Writing Ethnography**. Chicago: Chicago University Press., 2011.
- Madison, D. Soyini. **Critical Ethnography: Method, Ethnics, and Performance**. New York : Sage Publications., 2011.
- Rosaldo, Michelle and Louise Lamphere. (eds) **Woman, Culture, and Society**. CA : Stanford University Press.,1974.
- Tylor, Edward B. **Primitive Culture**. New York: J.P. Putnam’s Sons., 1920.